

“OTORİTER NEOLİBERALİZMİN CİNSİYETİ”: AKP DÖNEMİ TOPLUMSAL CİNSİYET POLİTİKALARI

“The Gender of Authoritarian Neoliberalism”: Gender Policies in AKP Period

Hande Beyza Doğdu*

Öz

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemindeki toplumsal cinsiyet politikalarının ve kadınlara yönelik söylemlerin bugüne uzanan süreçte 2011 sonrası kırılma yaşadığına dair kabul literatür içerisinde hakimdir. Bu bağlamda 2011 sonrası yoğunlaşan otoriterleşme pratikleri üzerinden toplumsal cinsiyet politikalarındaki kırılmayı açıklayan yaklaşımlara karşı bu çalışma AKP döneminde toplumsal cinsiyet politikalarının ve kadınlara yönelik söylemlerin yaşadığı farklılaşmanın bir süreklilik taşıdığını savunacaktır. Bu sürekliliğin “otoriter neoliberalizmin cinsiyeti” olarak okunacağı bu çalışmada AKP’nin bugüne uzanan süreçte patriarkayı güçlendirecek ve derinleştirecek adımlar atmasının, neoliberal hegemonya inşa süreci ile paralel bir gelişim gösterdiği savunularak yaşanan farklılaşmanın anlamlandırılması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet politikalarının görece istikrarlı bir neoliberal hegemonyanın gelişiminden bu hegemonyanın krize girdiği ve bu doğrultuda otoriterleşmenin yoğunlaştığı süreçte vurgulanan dönüşüme dayanarak şekillendiği savunulacaktır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet politikaların ve kadınlara yönelik söylemlerin birikim rejiminin sürekliliğinde ve neoliberal hegemonya inşasında önemli rol oynayan neoliberal popülist politikaların yeniden üretilmesindeki katkısı ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: otoriter neoliberalizm, feminizm, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet politikaları, AKP, neoliberal popülizm

Abstract

It is widely accepted in the literature that during the Justice and Development Party (AKP) era, gender policies and discourses against women have suffered a break after 2011. In this context, this study will argue that the differentiation experienced in gender policies and discourses

* **Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul, Türkiye**
beyzadogdu1996@gmail.com Orcid Numarası: 0000-0002-7204-5211
PhD Student, Istanbul University Faculty of Political Sciences, Istanbul, Turkey
beyzadogdu1996@gmail.com Orcid Number: 0000-0002-7204-5211
Geliş Tarihi / Received: 24.02.2022 - Kabul Tarihi / Accepted: 28.08.2022

towards women during the AKP period, against the approaches that explain the break in gender policies through the authoritarianism practices that intensified after 2011. In this study, in which this continuity will be read as “the gender of authoritarian neoliberalism”, it is aimed to make sense of the differentiation experienced by arguing that the AKP’s taking steps to strengthen and deepen patriarchy in the process extending to the present has developed in parallel with the neoliberal hegemony building process. Therefore, it will be argued that gender policies are shaped based on the transformation emphasized during the development of a relatively stable neoliberal hegemony, when this hegemony went into crisis and authoritarianism intensified in this direction. In this context, the contribution of gender policies and discourses towards women in the continuity of the accumulation regime and the reproduction of neoliberal populist policies that play an important role in the construction of neoliberal hegemony will be discussed.

Key Words: authoritarian neoliberalism, feminism, gender, gender policies, AKP, neoliberal popülism

Giriş

İktidara geldiği ilk dönem toplumsal cinsiyet alanında liberal bir dizi düzenlemenin oluşmasında ön ayak olan AKP’nin bugüne uzanan süreçte patriarkayı güçlendirecek ve derinleştirecek adımlar atması, otoriterleşme deneyimi ile örtüşen bir gelişim izler. Bu anlamda farklılaşan toplumsal cinsiyet politikalarını salt partinin muhafazakar karakteri üzerinden açıklamak bu politikaların gelişiminde rol oynayan yapıyı göz ardı etmeye neden olurken tıpkı AKP’nin otoriterleşme pratiklerini salt siyasal ve kurumsal dönüşümler üzerinden yorumlayarak bu deneyimi 2010 sonrası döneme içkin kılan liberal argümanların savunduğu yerden iktidarın toplumsal cinsiyet politikalarının 2010-2013 sonrası süreçte kopuş yaşadığını vurgulamak da bugüne uzanan süreçte bu farklılaşmanın taşıdığı sürekliliklerin görünmez kılınmasına yol açar. Dolayısıyla bu şekilde bir yaklaşım, bugünden farklı olarak iktidarının ilk döneminde toplumsal cinsiyete dair görece olumlu yasal düzenlemelerin neden yapıldığını açıklama doğrultusunda yanıtız kalarak bu politikaların gidişatındaki seyrin “tesadüfi olduğu” yanılmasına neden olur. AKP iktidarı döneminde izlenen toplumsal cinsiyet politikalarına otoriter neoliberal yapının gelişimi üzerinden bakmanın önemli göstergeler sunacağını savunan bu çalışma, bu yaklaşım doğrultusunda toplumsal cinsiyet politikalarının gelişiminde rol oynayan neoliberal yapının rolünü vurgulayarak 2013-2015 sonrası yaşanan farklılaşmanın bir sürekliliğe oturtularak anlamlandırılması amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, toplumsal cinsiyet politikalarının bugüne uzanan süreçte izlediği seyrin neoliberal hegemonya inşa sürecine paralel bir gelişim doğrultusunda bu hegemonyanın inşasına katkı sunarak şekillendiğini iddia ederek ve neoliberal hegemonyasının inşasında belirleyici olan unsurların krize girmesi sonucu AKP’nin 2013 sonrası siyasal gücünü yeniden üretme çabasında izlediği sürecin Türkiye’de kadın hareketinin

kazanımlarının gerilemesine özgül bir yol çizdiğini savunarak katkı sunmayı hedeflemektedir.

Böylece AKP dönemi toplumsal cinsiyet politikalarının ve kadınlara yönelik söylemlerin otoriteriyenizm tartışmaları etrafında ele alınacağı bu çalışmada ilk olarak otoriter neoliberalizm tanımı incelenecek ve bu yapının inşasında AKP'nin katkısı ele alınacaktır. Daha sonra iktidarın neoliberal hegemonyasının önemli bir bileşeni olduğu düşüncesi doğrultusunda 2013 öncesi ve sonrası dönemde farklılaşan toplumsal cinsiyet politikalarının ve kadınlara yönelik söylemlerinin birikim rejimi ile neoliberal popülizme katkısı incelenecektir. Son bölümde ise otoriter neoliberalizmin kriziyle siyasi yeniden üretimi tehlikeye giren iktidarın bu krize karşı izlediği stratejinin toplumsal cinsiyet politikalarına ve kadınlara yönelik söylemlerine yansımalarının yer aldığı 48 saatlik bir tarihsel sürece yer verilecektir. Bu çerçevede otoriter neoliberalizmin krizinden sonra gelişen sürecin uzantısı kabul edilecek Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin devlet yönetiminde yarattığı etkiyi yansıtması amacıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylemlerine odaklanılacaktır.

“OTORİTER NEOLİBERALİZMİN CİNSİYETİ”

AKP döneminde gelişen toplumsal cinsiyet politikalarının ve kadınlara yönelik söylemlerin 2011 sonrası süreçte bir kırılma yaşadığı kabulü literatürde hakimdir (Kandiyoti, 2016; Öztan, 2018; Özkazanç, 2020; Arat, 2021). Yaşanan bu kırılmaya neden olan belirleyici üzerinde farklı görüşler mevcut olsa da ortaklaşılan husus, 2011'e giden süreçte görece olumlu ve iyileştirici hamleler olarak yorumlanan cinsiyet politikalarında yaşanan bu dönüşümün Türkiye'de son on yılda derinleşen otoriterleşme deneyiminden azade bir gelişme olarak okunamayacağıdır.

Bu bağlamda yukarıda vurgulanan politikaları ve söylemleri “otoriter neoliberalizm” tanımı çerçevesinde incelemek, öne çıkarılan kırılmanın aksine, toplumsal cinsiyet politikalarının AKP döneminde sahip olduğu sürekliliği yansıtması açısından önem taşır. Bu ifadeyi açmak gerekirse, kastedilen süreklilik, toplumsal cinsiyet politikalarının 2002'den bugüne uzanan süreçte izlediği seyrin AKP'nin neoliberal hegemonya¹ inşa sürecine paralel bir gelişim doğrultusunda bu hegemonyanın inşasına katkı sunarak şekillenmesidir. Dolayısıyla AKP iktidarı döneminde toplumsal cinsiyet politikalarını “otoriter neoliberalizmin cinsiyeti” olarak okumak, bu politikaların gelişiminde rol oynayan yapıyı vurgulayarak görünürde yaşanan farklılaşmanın anlamlandırılmasına katkı sunacaktır. Zira bu şekilde neoliberal hegemonya inşa sürecinden bu hegemonyanın krize girdiği sürece kadar

partinin toplumsal cinsiyet politikalarını anlamlandırmak ve bir sürekliliğe oturtmak mümkün olmaktadır.

Literatürde AKP iktidarının son on yılında derinleşen ve yoğunlaşan otoriterleşme pratiklerinden yola çıkarak gelişen otoriteryenizm tartışmaları içerisinde liberal yaklaşım etrafında çeşitlenen görüşlerin salt 2010 sonrasına içkin kıldıkları otoriterleşme deneyimini 1980 sonrası neoliberal hegemonyanın inşa süreci üzerinden süreklilik içerisinde okuyan görüşler mevcuttur. Marksist yaklaşım içerisinde çeşitlenen bu görüşler (Oğuz, 2016; Benlisoy, 2017; Tansel, 2018; Bedirhanoğlu, 2021) ekonomik ve siyasal alanın ikiliği üzerinden bir analiz yapılmasının yanıltıcı olduğunu savunurlarken aynı zamanda otoriterleşme sürecinin sınıfsal iktidar ilişkisinden azade yorumlanmasını da bu deneyimi neoliberal sürekliliği görünmez kılarak salt belli bir döneme sıkıştırması doğrultusunda eksik bulurlar. Marksist yaklaşım çerçevesinde çeşitlenen bu görüşlerden biri de neoliberalizm ile otoriteryenizmi ilişkilendirerek yorumlayan (Bedirhanoğlu, Yalman, 2010; Tansel, 2018) “otoriter neoliberalizm” tanımıdır. Otoriter neoliberalizm, neoliberalleşmeyi² kolaylaştıran politika ve uygulamaların anti-demokratik yönetim biçimlerini nasıl ortaya çıkardığına odaklanmayı ifade eder. Dolayısıyla devletin neoliberal yapı doğrultusunda dönüşümüne bağlı olarak inşa edilen örtülü otoriter uygulamaların bugüne uzanan neoliberal sürekliliğin inşasındaki rolünü vurgulayan otoriter neoliberalizm, karar verme süreçlerini popüler baskılara, toplumsal taleplere ve denetim mekanizmasına kapatan bir devlet idaresi oluşturmakla birlikte sermaye birikimini korumak amacıyla otoriter tekniklerin kullanılmasını vurgular. Bir başka deyişle, “devletin sosyal ve politik çatışmalardan izole etmeye çalışan anayasal ve yasal değişiklikler yoluyla daha az demokrasiye sahip bir varlık olarak yeniden yapılandırılması”nı işaret eder (Altınörs, Akçay, 2022). Neoliberalleşme ile otoriteryenizmi ilişkilendiren bu yaklaşım doğrultusunda, liberal demokrasinin normal işleyişinde uygulanan neoliberal politikalar otoriterleşmenin gelişimini kolaylaştırarak ortaya çıkışını destekler. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre neoliberalleşme süreci otoriterleşmeyi beraberinde getirir. Bu anlamda Türkiye özelinde “1980 sonrası rejimi sivil yönetime geçtikten sonra yürürlükte kalan otoriter bir devlet biçimi ile ilişkilendirmek mümkündür” (Bedirhanoğlu, Yalman, 2010: 119). Zira 1980’lerin başı itibariyle gelişmeye başlayan neoliberal hegemonya, “ekonomik, politik ve kültürel süreçlerin birbirine güçlü eklemelenmesi ile” süreklilik inşa etmiş ve bugüne uzanan kümülatif bir değişim sürecinin gelişimine tekabül etmiştir (Bedirhanoğlu, Yalman, 2010; Bozkurt-Güngen, 2018). Bu anlamda AKP döneminde derinleşen otoriterleşme deneyimi bu dönüşümden azade değildir.

Türkiye'nin 2001 krizi sonrası finans sermaye merkezli kapitalizme entegre olması doğrultusunda AKP dönemi neoliberalleşme deneyiminin farklı bir merhalesine denk düşer. Zira AKP iktidarı dönemi, Türkiye'nin 2001 sonrası küresel kapitalizmdeki çok uluslu tekellere girdi sağlayan “tedarikçi” ülke rolüne (Öngel, 2018: 290), bağlı olarak emeğin güçsüzleştirilme ve siyasal bir aktör olma özelliğinin yok olma sürecinin farklı dinamikler üzerinden derinleştiği, emeğin geçmişe kıyasla salt daha esnek değil, aynı zamanda daha örgütsüz ve sessiz hale getirildiği bir dönemdir. Bu anlamda süreç içerisinde uygulanan politikaların, 1980 sonrası neoliberal dönüşüm deneyiminden azade olmadığı, aksine bu pratiklerin 80 sonrası üretim ilişkilerinin yeniden, emeğin aleyhine, biçimlenmesinde rol oynayan otoriter düzenlemelerin kümülatif bir yansıması olduğunu söylemek gerekir (Bozkurt-Güngen, 2018). İşgücü piyasası içerisinde esnek emek rejiminin hakim kılınması, emeğin örgütlülüğünün ve eylemliliğinin bütünüyle kırılması ve neoliberal popülist uygulamalar bu anlamda AKP döneminde emeğin güçsüzleştirilerek neoliberal hegemonyanın sürekliliğini yeniden üreten üçlü yapıdır. Bir başka deyişle, Akçay'ın “otoriter emek rejiminin kurulması” (2019) olarak tanımladığı bu yapı, gerek neoliberal hegemonyanın sürekliliğinde başat rol oynamış gerek emeği yeni sistem ile uyumlaştırarak hegemonyasına eklememesinde belirleyici olmuştur. Bu yapı doğrultusunda gelişen kümülatif pratiklerin “AKP'nin otoriter yönetiminin kolaylaştırıcısı olduğunu” (Bozkurt-Güngen, 2018) söylemek mümkündür. Nitekim AKP iktidarında var olan bu pratikler, 1980 sonrası süreçte düzenlenen, üretim ilişkilerini sermaye lehine yeniden şekillendiren örtülü otoriter yasal düzenlemeleri görünür kılar niteliktedir. Bu çerçevede AKP iktidarını özgün kılan durum, hem işçi sınıfı içerisinde daha büyük bir çoğunluğun sınıfsal haklarını daha keskin bir şekilde aşındırarak Doğan'ın ifadesiyle (2018: 270) “temel sosyal haklardan mahrum bırakılmış işçi deryası”na neden olması hem de doğrudan işgücü içerisinde bu farklılaşmanın üzerine siyasetini inşa etmesidir. Bu doğrultuda emeğin siyasal alana müdahale etme kapasitesini derinleştirmesinin ve esnek emek rejimi konsolidasyonunun yanında AKP'nin diğer önemli özgül stratejisi neoliberal popülist politikalar olmuştur. Nitekim bir sonraki bölümde savunulacağı gibi, iktidarın toplumsal cinsiyet politikaları ve kadınlara yönelik söylemleri iktidarın neoliberal hegemonyasının inşa edilmesini mümkün kılan neoliberal popülist politikalar içerisinde de önemli destekleyiciler olmuşlardır.

“OTORİTER NEOLİBERALİZMİN CİNSİYETİ” BAĞLAMINDA AKP DÖNEMİ TOPLUMSAL CİNSİYET POLİTİKALARI

İktidarın yoğunlaşan otoriter pratikleri doğrultusunda Türkiye'de 2013-2015 sonrası sürece rengini veren önemli gelişmelerden biri, kadınların

yasal kazanımlarının aşınmaya başlaması ve kadın hareketinin baskılanmaya çalışılmasıdır. Toksöz'ün ifadesiyle (2017: 104); “belirli bir ülkede özel ve kamusal patriarkanın zayıflamasına yol açan koşullar büyük ölçüde o ülkede var olan kapitalist üretim tarzına ve onun küresel piyasalara dahil olma biçimlerine bağlıdır”. Dolayısıyla bir ülkenin kapitalist sisteme eklenme biçimi, patriarkanın gücünü belirleme bağlamında doğrudan rol oynar. Türkiye’de de, bir önceki bölümde vurgulandığı gibi, 2002’den bugüne uzanan dönemde toplumsal cinsiyet politikaları AKP’nin neoliberal hegemonya inşa sürecine paralel bir seyir izleyerek bu hegemonyanın inşasına katkı sunacak biçimde gelişmiştir. Bu anlamda neoliberal hegemonyasının inşasında ve sürekliliğinde belirleyici olan unsurların krize girmesi sonucu AKP’nin 2013 sonrası siyasal gücünü yeniden üretme çabasında izlediği süreç, Türkiye’de kadın hareketinin kazanımlarının gerilemesine özgül bir yol çizmiştir. Nitekim bu bölümde toplumsal cinsiyet politikaları bağlamında Türkiye’de 2013 sonrası yaşanan sürecin başat belirleyicisinin AKP iktidarının hegemonyasını yeniden üretme amacıyla siyasal ve ekonomik krize verdiği yanıt olduğu savunulacaktır.

AKP iktidarı, 1980 sonrası dönemde ANAP gibi merkez sağ partilerin programları ile karşılaştırıldığında kadınlarla ilgili daha ayrıntılı ve kapsamlı bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte parti programında kadın, salt annelik üzerinden tanımlanan ve yeniden üretime dair kapasitesi vurgulanan bir cinsiyete karşılık gelmektedir (Özta, 2014: 180-181). Bu bağlamda programda “bireyin ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesinde birinci derecede etkin oldukları için partinin kadın konusuna öncelik verdiği” ifade edilmiştir.³ Partinin kadınlara dair yaptığı bu tanımlamanın karakterinde baskın olan unsur şüphesiz kadın-erkek eşitliğine bakış açısıdır. Toplumsal cinsiyet normlarının doğallaştırıldığı, bu çerçevede kadın sorunlarının dahi aile içerisinde tanımlandığı özcü bir bakış açısı AKP’nin toplumsal cinsiyet politikalarına karakterini vermiştir. Nitekim partinin cinsiyet eşitliğine dair bakış açısı sıklıkla partinin önde gelen isimleri tarafından vurgulanmıştır. Örneğin dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 2010’da kadın örgütleriyle yaptığı toplantıda kadın-erkek eşitliğine inanmadığını, “kadınların fitratının başlıca meslekleri olan anneliğe uygun olduğunu” ifade ederken (Kandiyoti, 2016: 104), 2014 yılında Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç kadınlar için “Mahrem-namahrem bilecek. Herkesin içerisinde kahkaha atmayacak. Bütün hareketlerinde cazibedar olmayacak, iffetini koruyacaksınız” söylemlerinde bulunmuştur.⁴ Buna karşın, parti içerisinde diğer isimler tarafından dönem dönem tekrarlanan benzer cinsiyetçi söylemleri salt AKP’nin muhafazakar yapısını öne çıkararak açıklamak, 2002’den bugüne uzanan süreçte toplumsal

cinsiyet politikalarını yorumlamak doğrultusunda eksik kalacaktır. Zira bu şekilde bir yorumlama, toplumsal cinsiyet politikalarının şekillenmesinde salt siyasal dönüşümlere odaklanılması nedeniyle yanıltıcıdır. Dolayısıyla neoliberal dönüşüm deneyiminin belirleyici etkisinin göz ardı edilmesine ve bu politikaların gelişiminin sınıfsal güç ilişkilerinden azade yorumlanmasına neden olmaktadır. Böylece izlenen politikaların şekillenmesine dair yapılacak bir yorumlamada itici gücün ne olduğuna dair açıklamada boşluklar ortaya çıkacaktır. Öte yandan bu şekilde bir yaklaşım, AKP iktidarının ilk döneminde toplumsal cinsiyete dair görece olumlu yasal düzenlemelerin neden yapıldığını açıklama çerçevesinde de yanıtız kalacaktır. Bu anlamda AKP iktidarı döneminde izlenen toplumsal cinsiyet politikalarına otoriter neoliberal yapının gelişimi üzerinden bakmak önemli göstergeler sunacaktır.

Bir önceki bölümde vurgulandığı gibi, Türkiye’de 2010 sonrası dönemde yoğunlaşan otoriterleşme deneyimini “otoriter neoliberalizm” tanımı çerçevesinde açıklayan yaklaşım, neoliberalleşmeyi kolaylaştıran politika ve uygulamaların anti-demokratik yönetim biçimlerini nasıl ortaya çıkardığına odaklanır. Bu yaklaşıma göre liberal demokrasinin normal işleyişinde uygulanan neoliberal politikalar, otoriterleşmenin gelişimini kolaylaştırarak ortaya çıkışını destekler. Zira “otoriter neoliberalizm”, karar verme süreçlerini popüler baskılara, toplumsal taleplere ve denetim mekanizmasına kapatan bir devlet idaresi oluşturmakla birlikte sermaye birikimini korumak amacıyla otoriter tekniklerin kullanılmasını içerir (Tansel, 2018). Bu doğrultuda Türkiye’de 1980 sonrası neoliberal deneyime gömülü daha derin bir otoriterliğin sistematik olarak halkın demokratik güçlenmesini önlediğini ve AKP hükümetleri altında otoriter pratiklerin genişlemesini kolaylaştırdığını savunan yaklaşımlar mevcuttur (Bozkurt-Güngen, 2018). Bir başka deyişle, 1980 sonrası neoliberal yapının inşası ile sistematik olarak sınıf hareketinin güçlenmesini engelleyerek inşa edilen neoliberal yapının sürekliliğini sağlayan örtülü otoriter uygulamalar, AKP iktidarı boyunca yeni yasal düzenlemelerle ve neoliberal pratiklerle derinleştirilerek gücü emeğin siyasete müdahale etme kapasitesinin kırılmasına bağlı olan yeni yapı derinleştirilmiştir.

Türkiye’nin 1980 sonrası neoliberal dönüşüm deneyiminde neoliberal hegemonyanın sekteye uğradığı 1990’lardan sonra görece istikrarlı bir neoliberal hegemonya inşa eden AKP’nin başarısı, sermaye içerisindeki fraksiyonların yeni birikim rejimi doğrultusunda birliğini tesis etmesi ve emeği bu denklem içerisinde hakim sınıfın çıkarlarına eklemlemesine dayanır (Akça, 2018: 47). Yıldırım’ın ifadesiyle (2013); “aşağının sesini yukarının çıkarına eklemleyen” AKP, yeni birikim stratejisi doğrultusunda sermayenin

çelişkili çıkarlarına karşılık vererek ve emeği bu strateji ile uyulaştırarak neoliberal hegemonya inşa etmiştir. Burada bir parantez açmak gerekirse, Kökleri Refah Partisi'ne uzanan AKP, muhafazakar politikaları neoliberal strateji ile birleştirmesi bağlamında bu İşlamcı gelenek içerisinde bir kırılmayı temsil eder. Bu çerçeve de IMF, Dünya Bankası gibi küresel kapitalizm kurumlarının 2001 krizi sonrası finans sermaye merkezli neoliberal yapıya entegre olması çerçevesinde Türkiye'nin öngördüğü ekonomik programın "iştahlı uygulayıcısı" (ulha Zabcı, 2013: 149) olan ve bu bağlamda büyük sermayenin desteğini alan AKP diğer yandan İşlamcı sermayenin "iktidar blokuyla bütünleşmesini temsil etmektedir" (Bekmen, 2018: 88). Gerek yapısal uyum programı doğrultusunda bağlı kaldığı finansal istikrara dayalı ekonomi politikaların sonucu ülkeye giren dış sermaye ve krediler gerek neoliberal strateji doğrultusunda hızlandırılmış  zelleştirme pratikleri, 2008 küresel ekonomi krizine giden sürece kadar ülke içerisinde finansal bolluğun gelişmesine neden olmuştur (Bedirhanoğlu, Yalman, 2010). Bu finansal bolluk, her iki sermaye fraksiyonu arasındaki çelişkilerin dengelenmesinde rol oynamış ve AKP sermaye fraksiyonlarının birliğini sağlayarak hakim sınıfı hegemonya projesine eklemiştir. Neoliberal hegemonyanın sürekliliğinin sağlanmasında daha önce vurgulandığı gibi başat rol oynayan etken, yeni yapıyı tehdit edecek sınıfın örgütlülüğünü ve eylem gücünü zayıflatmaktır. Nitekim AKP'nin neoliberal hegemonyasının gücünde de örgütlü emeğin tasfiyesi (Akçay, 2019: 56) ve siyasete müdahale etme kapasitesinin kırılması (Benlisoy, 2020) belirleyici olmuştur. AKP dönemi, emeğin bütünüyle toplumsal g c olma özelliğini yitirdiği (Doğan, 2018; Akçay, 2019) bir süreçtir. Bu anlamda, bölümün başında da vurgulandığı gibi, süreç içerisinde uygulanan politikaların, 1980 sonrası neoliberal dönüşüm deneyiminden azade olmadığı, aksine bu pratiklerin 80 sonrası üretim ilişkilerinin yeniden, emeğin aleyhine, biçimlenmesinde rol oynayan otoriter düzenlemelerin kümülatif bir yansıması olduğunu söylemek gerekir. İşgücü piyasası içerisinde esnek emek rejiminin hakim kılınması, emeğin örgütlülüğünün ve eylemliliğinin bütünüyle kırılması ve neoliberal popülist uygulamalar bu anlamda AKP döneminde emeğin g cs zleştirilerek neoliberal hegemonyanın sürekliliğini yeniden üreten üçlü yapıdır. Bir başka deyişle, bu yapı, gerek neoliberal hegemonyanın sürekliliğinde başat rol oynamış gerek emeği yeni sistem ile uyulaştırarak hegemonyasına eklememesinde belirleyici olmuştur.

AKP'nin toplumsal cinsiyete yönelik politikaları ve cinsiyet normları bağlamında kadınlara yönelik söylemleri bu çerçeve de değerlendirildiğinde bu politika ve söylemlerin iktidarın neoliberal hegemonyasının önemli bir bileşeni olduğunu söylemek mümkündür. Zira iktidarın bu politika

ve söylemleri hem yeni birikim rejiminin sürekliliğine hem de inşa ettiği neoliberal hegemonyada önemli bir unsur olan neoliberal popülizmin yeniden üretilmesine katkıda bulunur.

2001 krizi “finans merkezli kapitalizme Türkiye’nin sıkı sıkıya entegre olmasını” hazırlayan önemli bir kırılmadır (Bekmen, 2018: 87). Zira 2001 krizi sonrası ekonomi alanını bütünüyle dönüştürecek bir yapısal uyum programı ile katı bir kemer sıkma politikası yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda IMF’nin öngördüğü reformlar çerçevesinde finans kapital merkezli küresel kapitalizmin işleyişi içerisinde serbest piyasa koşullarının derinleşmesine katkı sunacak kurumsal ve yasal düzenlemelere zemin sağlanmış ve uluslararası sermayeyle ilişkilerin güçlenmesini sağlayarak bu işleyişe ülke içerisindeki belirli sermaye kesimlerinin dahil olmasını da mümkün kılmıştır (Yaman-Öztürk, Ercan, 2009: 82). Daha önce vurgulandığı gibi, 2001 krizi sonrası şekillenen neoliberal politikalar doğrultusunda Türkiye’nin birikim rejimi, küresel kapitalizmin yeni iş bölümü içerisinde çok uluslu tekellere girdi sağlayan tedarikçi ülke konumuna denk düşmektedir. AKP döneminde bu yeni birikim rejimi ile, yapısal uyum programının öngörüsü ve sermayenin arayışına karşılık verecek şekilde, işgücünde esnek istihdama zemin hazırlanmıştır. AKP iktidarının bu anlamda attığı en büyük adım, 2003 yılında düzenlenen 4857 sayılı Yeni İş Yasası’dır. Yeni İş Yasası güvencesiz ve esnek istihdamın iş gücü piyasasında hakim kılınmasını ve ihracata dayalı yeni birikim modeli etrafında sermayenin arayışına da karşılık vererek emek maliyetinin önemli ölçüde düşürülmesini desteklemiştir.⁵ Bu yasa “1990’lardan beri Türkiye’de gelişmekte olan esnek istihdam ilişkilerine, özellikle yarı zamanlı ve geçici istihdam programlarına yasal bir zemin oluşturma”sı (Özden, 2018: 230) bağlamında önemlidir. Dolayısıyla üretim ilişkilerinde esnekliğin yoğunlaşmasını destekleyen bu yasa, işgücü içerisinde güvencesiz istihdamın ağırlık kazanmasında belirleyici olmuştur. Zira yasa içerisine yarı zamanlı ve süreli istihdam kapsamında olanlar dahil edilmemiş ve bunun yanında otuz kişiden az çalışanı olan iş yerleri bu yasadaki muaf kılınmıştır.⁶ İş gücü piyasasında esnek istihdamın hakim hale gelişi Türkiye’de 1980 sonrası gelişen neoliberalleşme deneyiminin yeni merhalesine denk düşen bu süreçte kadınların hem ücretli hem de ücretsiz ev içi emeği açısından olumsuzluk içeren bir dizi gelişmeye zemin hazırlamıştır (Özmen-Yılmaz, 2021). Bu ifadeyi açıklamaya geçmeden önce burada bir parantez açmak gerekirse, özel alandaki ve kamusal alandaki eril tahakkümün birbirinden azade olmadığını, aksine bu iki alandaki iktidar biçiminin diyalektik bir ilişki içerisinde olduklarını vurgulamak gerekir. Zira özel alandaki eril tahakküm, neoliberal dönemin özgül bir gelişmesi olarak, kamusal alana çağrılan kadınların bu alana dahil olma biçimlerini

doğrudan şekillendirir. Dolayısıyla kadınların özel alandaki görünmeyen emeği odağa yerleştirilmeden iş gücü piyasası içerisindeki eşsitsiz konumunu çözümlenemeyen olmuyacaktır (Acar-Savran, 2019). Öte yandan, kamusal alana özel alanın toplumsal cinsiyet normları doğrultusunda dahil olan kadınların bu alandaki pratiklerinin özel alandaki eşsitsiz konumlarını derinleştirdiğini söylemek mümkündür (Fraser, 2013: 225). Buraya kadar olan kısımda özetlenmeye çalışılan düşünceyi açmak gerekirse, kapitalist üretim biçiminde özel alandaki ve kamusal alandaki eril iktidarın birbirini yeniden üretebilmesinde başat belirleyici patriarka ve sermaye arasındaki dayanışmadır. Zira “ataerkil ilişkiler sermayeye ‘ucuz’, ‘güvenilir’, ‘sabırlı’, ‘itaatkar’ bir emek havuzu olarak kadınları sunar”ken, sermaye, üretim ilişkileri içerisinde patriarkayı yeniden üreterek eril tahakküme güvence sağlar (Yaman Öztürk, Dedeoğlu, 2010). Neoliberal yapıda bu karşılıklı ilişkinin derinleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Daha önce vurgulandığı gibi, neoliberal yapıda kadınların iş gücüne katılma pratikleri bir önceki döneme göre yoğunlaşmıştır. Bir başka deyişle, neoliberal dönemde esnekleşen ve güvencesizleşen üretim süreçleri içerisinde kadın emeği, daha kolay ve ucuz istihdam edilebilmesi nedeniyle önem kazanmıştır.⁷ Bu doğrultuda da kadınlar, iş gücü piyasasına ucuz emek olarak dahil olmuşlardır. Dolayısıyla neoliberal yapı, patriarkanın özel alanda inşa ettiği eşsitsizliği kendisi açasından karlı bir “olanak” olarak kurgulamıştır. Öte yandan, kamusal alana daha çok dahil olma pratiklerine karşın neoliberal düzende kadınlar üzerindeki eril tahakküm daha da yoğunlaşmıştır zira toplumsal cinsiyet normlarının kadınlara ev içinde içkin kıldığı “sorumlulukları”, onların kamusal alanda ücretli emeğini erkeklere göre dezavantajlı kılan işgücü piyasalarının şekillenmesini destekler (Fraser, 2013: 225).⁸ Özel alandaki ataerkil ilişkilerin sermaye birikim sürecini şekillendirmesini ve kadınların ücretli emeğini de ikincilleştirmesine katkı sunan başat aktör ise devlettir. Toksöz’ün ifadesiyle (2017: 104); “Devlet kadınların işgücü piyasasındaki ikincil konumunu pekiştiren düzenlemeleri ve uygulamalarıyla kamusal patriarkanın başlıca temsilcisi olarak, kadınların sadece işverenler karşısındaki değil, aynı zamanda erkekler karşısındaki pazarlık gücünü de azaltarak özel patriarkanın gücünü korumasını destekler”.

Bu anlatı doğrultusunda baştaki savunuya dönüldüğünde, AKP döneminde toplumsal cinsiyet politikalarının birikim rejiminin sürekliliğine katkıda bulunacak şekilde şekillendiğini söylemek mümkündür. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türkiye’de de 2000’ler boyunca kadın istihdamında esneklik ve enformelleşme hakim norm haline gelmiştir. Bölüm başında da belirtildiği gibi, 2001 sonrası yeni birikim rejimi, uluslararası piyasadaki rekabette var olabilmesi doğrultusunda sermaye için düşük emek maliyetini öngörmüştür. Bu

anlamda esnekleşmeyle birlikte iş gücü içerisinde üretimin belirli süreçlerini, özellikle emek yoğun aşamaları, yoğunlukla kadınların kayıt dışı emeğine dayanan küçük ölçekli işletmelere vermeye imkan sağlaması açısından büyük işletmeler için emek maliyetinin düşürülmesinde taşeron önem kazanmıştır.⁹ Nitekim 2003 yılında düzenlenen Yeni İş Yasası, taşeronluk sisteminin işgücü piyasasını şekillendirmesinde itici güç olmuştur (Doğan, 2018: 271). Bu bağlamda “sanayileşme politikası ekseninde kadın istihdamına biçilen rol ise ucuz emek havuzu olmuştur” (Ergüneş, 2015: 32). Enformel ilişkilerin şekillendirdiği kayıt dışı işler üzerinden istihdama katılan kadınların emeği, üretim sürecinde önemli bir paya sahiptir.¹⁰ Bu bağlamda AKP’nin AB ile üyelik görüşmelerinin başladığı süreçte, sıklıkla olumlu gelişme olarak işaret edilen, toplumsal cinsiyet eşitliğini öngören yasal düzenlemelerde bulunması ise işgücü piyasasında ve istihdamda kadınların bu ikincil konumu yeniden üretir niteliktedir. Örneğin, 4857 sayılı Yeni İş Kanunu’nun 5. maddesi ile cinsiyete dayalı ayrımcılık yasaklanmış ve eşit işe eşit ücret ilkesi benimsenmiş olmasına karşın bu madde büyük ölçüde işlevsiz bir nitelik içermiştir zira İş Kanunu, kadınların ağırlıkta olduğu geçici ve yarı zamanlı işlerde yer alan işçileri kapsamamaktadır (Dedeoğlu, 2017). Bununla birlikte, İş Yasası, otuz işçiden az işçi çalıştıran küçük ölçekli iş yerlerini de kapsam dışı bırakmıştır; bu iş yerleri içerisinde kadınların önemli bir bölümünün enformel bir şekilde istihdam edildiğini yinelemek gerekir. Aynı yasa maddesi, işe alım aşaması, meslek içi eğitim ve işte yükselme gibi cinsiyet eşitliği için önem taşıyan aşamaları düzenlememiştir. Diğer yandan, İş Yasası’ndaki düzenlemeleri destekleyen Sosyal Güvenlik Yasası’ndaki özetle kadınların sosyal güvenceye ve sağlık hizmetlerine erişimini zorlaştıran, kadınlara daha çok sorumluluk yüklenmesine yol açan bakım emeğinin maliyetini yükselten yeni düzenlemeler gerek sermayeye gerek ataerkil düzene güvence sağlar niteliktedir (Yaman Öztürk, 2010: 61-63). Bu bağlamda son olarak belirtmek gerekir ki, AKP’nin bu alanda kadınlar için geliştirdiği yasal ve kurumsal düzenlemeler, kadınların istihdama katılımını arttıracak sosyal politikalar ya da aktif politika önlemleri ile desteklenmemesi nedeniyle dönüştürücü bir etki yaratmamıştır (Toksöz, 2017: 108; Dedeoğlu, 2017: 222). Bilakis bu gelişmeler, kadınların özel alandaki eşitsiz konumunu derinleştirerek garanti altına almıştır. Zira üretim sürecine esnek ve güvencesiz olarak dahil olmaları kadınları toplumsal cinsiyet normlarından azade kılmamakla birlikte toplumsal cinsiyet normlarının özel alanda kadınlara içkin kıldığı işleri aksatmamasını destekleyerek çalışma hayatını kadınlar için “elverişli” olarak biçimlendirmiştir. Bu bağlamda kadınlar kamusal alanda salt “özel alandaki sorumlulukları” aksamayacağı ölçüde yer alabilmiştir.

AKP'nin bugüne uzanan süreçte toplumsal cinsiyet politikaları ve kadınlara yönelik söylemleri, inşa ettiği neoliberal hegemonyada önemli bir unsur olan neoliberal popülizmin yeniden üretilmesine de katkıda bulunur. AKP'nin neoliberal hegemonyasında önemli bir unsur olan neoliberal popülizm, “aşağının sesi”nin “yukarının” çıkarlarına eklememesi doğrultusunda neoliberal politikaların alt sınıf için yaratacağı yıkıcı etkileri massedecek bir refah rejiminin gelişmesini sağlamıştır (Yıldırım, 2013; Akçay, 2019). Bu bağlamda emeğin dönüşümünü destekler biçimde gelişen refah rejimi ile neoliberal iktidarın emek üzerindeki yıkıcı etkilerini görünmez kılan AKP, sağlam olmayan üretim ilişkileri içerisinde düzensiz bir geliri olan, iş hukukunun kapsamı dışında çalışan, toplumsal dayanışma ilişkilerinden azade kılınmış, işçi sınıfının örgütsüz, enformel kesimlerinin yoğun siyasi desteğini alarak neoliberal hegemonyasına eklemiştir. Bir başka ifadeyle, neoliberal popülizm ile AKP iktidarı, yürüttüğü neoliberal hegemonyanın bu kesim üzerinde yarattığı yıkıcı etkileri birikim modeline zarar vermeyecek şekilde sürdürülebilir kılmıştır. Bu politikalar doğrultusunda bazen belediyeler ve dini vakıflar tarafından sağlanan sosyal ve maddi yardımlar bazen de düşük faizli tüketici kredilerine ulaşılabilirliği sağlamak işlevsel olmuştur (Özden, 2018; Karaçimen, 2015).

AKP'nin toplumsal cinsiyet politikalarında hakim olan ve kadın tanımında ön plana çıkardığı “ailecilik”, neoliberal popülist strateji doğrultusunda inşa edilen refah rejiminden azade değildir. Bir başka deyişle, “aileci çerçeveyi öne çıkaran bağlam politik-ekonomiden beslenir” (Özcan, 2021: 22). Aile salt neoliberal yapıda değil Keynesyen dönemde de kapitalist sistem içerisinde iş gücünün özel alanda yeniden üretiminin kadınlar tarafından ücretsiz olarak sağlandığı bu bağlamda da toplumsal cinsiyet normlarının belirleyici olduğu bir yapıdır. Bu anlamda neoliberal dönemi özgün kılan durum, salt doğal bakım sağlayıcıları olarak algılanan kadınların özel alanda bağımlı statüsünün refah devletinin dönüşümüyle paralel biçimde konselide olmasıyla beraber piyasaya ucuz iş gücü olarak da dahil olmalarıdır. Bir başka deyişle, kadınların önceki dönemlere karşın sistem tarafından kamusal alana çağrılmasıdır. Böylece ev içinde doğallaştırılan rollerinin yanı sıra “aileye destek” olarak tanımlanan ücretli emeği, kadının emek piyasasındaki dezavantajlı konumuna zemin oluşturmuştur. Daha önce vurgulandığı gibi, kamusal alana daha çok dahil olma pratiğine karşın, kadınlar üzerindeki eril tahakküm yoğunlaşmıştır zira kadınlara içkin kılınan ev içi emeği onların kamusal alanda ücretli emeğini erkeklere göre dezavantajlı kılan işgücü piyasalarının şekillenmesini desteklerken bu durumun kadınların ailedeki eşitsiz gücünü derinleştirdiğini söylemek mümkündür (Fraser, 2013: 225). Kadınlar bu defa hem evde ücretsiz

hem dışarıda erkeklere göre düşük ücrette çalışmaya başlamış ve kadınların kamusal alana sermayenin ucuz emek talebini karşılayarak dahil edilmesi onları yeni düzenin başat yoksulları arasında konumlandırmıştır (Acar-Savran, 2019). Neoliberal sistemin bu anlamda refah devletinin tanımladığı sosyal politikaları metalaştırarak aile içerisinde ücretsiz bir şekilde kadınlara yüklemesini ve aynı zamanda ucuz emek ihtiyacını kadınların ücretli emeği üzerinden karşılamasını mümkün kılan durum Kandiyoti'nin (2016) “neoliberal refah ve istihdam politikaları ile neomuhafazakar ailecilik arasındaki evlilik” olarak işaret ettiği yeni sağ politikalarıdır. Liberal değerlerin ve düsturların muhafazakar söylemle birleşimi olarak ifade edilebilecek “Yeni Sağ” (Hall, 1999: 135) içerisinde neomuhafazakar nosyon patriarkal aileye yaptığı vurgu ve bu bağlamda kadına içkin kıldığı cinsiyetçi roller ile muhafazakarlıkla aynı yerde dururken farklılaştığı yer kadınların, erkeklerle eşit olmaksızın, piyasada ücretli emek olarak yer alabilmesidir. Bu bağlamda “kadın-erkek arasındaki farklılığa” vurguda bulunan yeni muhafazakarlık, bir yandan bu doğallaştırılmış farklılıktan ötürü kadınlara kamusal alanda erkeklere göre alt, güvencesiz, esnek işlerde çalışırken aynı zamanda “ev içi zorunlu rollerini” ihmal etmeyecek bir konum atfeder. Keynesyen devletin kamu harcamalarını, korumacı sosyal politikalarını piyasa düzenine tehdit olarak ifade eden neoliberal anlayış bu doğrultuda kadınlardan “devletten destekleyici sosyal politikalar beklemek yerine, evde ve işte çalışıp aynı zamanda annelik ve karılık görevlerini eksiksiz yerine getirmek için bireysel ayakta kalma stratejileri geliştirmelerini” bekler (Özgün, 2021: 36). Dolayısıyla çocuk bakımı, engelli bakımı, yaşlı bakımı gibi devletin tanımladığı sosyal politikaların çözüldüğü neoliberal yapıda aile, muhafazakar değerlere yaptığı vurgular üzerinden bu politikaların bütünüyle kadınlar üzerinden ücretsiz kurumsallaştığı, yeni tanımlayıcısı haline gelir. Türkiye’de devletin sönmülenen sosyal politikalarının yerini kadınların ücretsiz emeğinin alması aile merkezli sosyal yardım sistemi¹¹ ile desteklenmiş ve bu durum neoliberal popülist politikaların inşa ettiği refah rejimine önemli bir katkı sağlamıştır. Zira neoliberal politikaların yaratacağı yıkıcı etkileri massedecek bu sistem, neoliberal yapıdan en çok olumsuz etkilenecek sınıfsal kesimlerin neoliberal hegemonyaya eklenmesini sağlayan önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda Şartlı Nakit Transferi gibi aşırı yoksul ailelere merkezi hükümet tarafından, belediyeler tarafından ya da gönüllü örgütler tarafından sağlanan yardımların hedefinde kadınlar vardır (Buğra, 2017: 63). Böylece metalaşan bakım hizmeti ve sosyal politikalar doğrultusunda engelli, çocuk ve yaşlı bakımında devletin rolünü dönüştüren ve aileyi başat sorumlu kılan neoliberal yapı, neoliberal popülist politikalarla bireylerin aleyhine gelişen yeni durumun olumsuz etkilerini nakit destekleri gibi yardımlarla görünmez

kılarak kendisini yeniden üretir. Bu çerçevede mevcut durum, kadınların bakımdan sorumlu rollerini konselide etmiştir.

Dolayısıyla bu çerçeve bağlamında AKP dönemi boyunca güçlü aile vurgusu, kadınları ülkenin gelişmesi doğrultusunda görevlendirme hali salt iktidarın muhafazakar yapısı ile açıklanamayacak, “neoliberal bir ‘farklılık’ nosyonu ile nüfuz eden bir sosyal politika” rejimini de temsil etmektedir (Öztan, 2014: 183). Bir başka deyişle, sosyal politikaların güçsüz kılındığı neoliberal yapıda bu politikaları aile üzerinden kurgulayan neomuhafazakar politikalar¹², kadınların ücretsiz emeğini neoliberal popülist politikaların yeniden üretilmesinde etkin bir aktör haline getirmiştir. Bu anlamda da, Mine Eder’in de vurguladığı gibi, “bu ‘yeni kurumsal refah karışımı’ Türkiye’de siyasi himaye ve devlet gücünün genişlemesi için muazzam bir alan yaratarak” neoliberal hegemonyanın sürekliliğine katkıda bulunur (akt. Kandiyoti, 2016: 106). Diğer yandan neoliberal sistem, kadınların neoliberal popülist politikalar tarafından inşa edilen refah rejimindeki “sosyal politika uygulayıcıları” rolleri aksamadan kadın ve erkek arasındaki “yapısal eşitsizlikten” yola çıkarak kadınları esnek ve güvencesiz emek piyasasına, üretim ilişkilerinde kadınlara yönelik bu sömürünün üstünü örten muhafazakar söylemle, ucuz iş gücü olarak da çekmiştir. Nitekim parti programında kadınların kamusal alana aktif dahil olmalarına yapılan vurgu ve çalışma hayatlarında “çocuk ve aile sorumlulukları dikkate alınarak sosyal güvenlik ve çalışma koşullarına iyileştirme yapılacağı” ifadesi bu bağlamda değerlendirilebilir.¹³ Bir sonraki bölümde inceleneceği gibi, Erdoğan’ın söylemlerinde de sıklıkla benzer ifadeler yer alır. Ailenin devamı ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik söylemlerle bu bağlamda iş yaşamını aile yaşamı ile uyumlaştıracak politikalar geliştirilmiştir. Örneğin önce 2007 yılında geliştirilen plan ve programlarda ve daha sonra 10 Kalkınma Planı’nda (2014-2018) esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasının yanı sıra kadın istihdam oranının arttırılması ve kadın istihdam oranının arttırılması ve aile ile iş yaşamını koordineli hale getirmeyi öngören ifadelerle yer verilmiştir (Özmen-Yılmaz, 2021). Bu doğrultuda mevcut aile yapısını koruyacak esnek çalışma ilişkileri kurumsallaşmış ve yarı zamanlı, geçici ve kadınlara içkin kılınan (kayıt dışı istihdamın en yoğun olduğu alanları oluşturacak) atipik istihdamın genişletilmesi sosyal politikaların ve hizmetlerin piyasalaştırılması süreci ile kol kola ilerlemiştir. Dolayısıyla Özmen-Yılmaz’ın ifadesiyle (2021: 112), “rekabet için aile ve dinamik nüfus yapısını koruyarak iş ve aile yaşamının uzlaştırılmasına, kadınların doğum yapmak gibi ‘temel görevi’ni bozmadan esnek istihdam biçimlerinin genişletilmesine odaklandığı için” kadın istihdamını arttırmaya yönelik bu politikalar iddia ettiği hedeften uzak olmakla toplumsal cinsiyeti

güçlendirici bir işleve sahiptir. Diğer yandan, Erdoğan’ın “en az üç çocuk” söylemiyle simgeleşen iktidarın pronatalist politikaları, kürtajın yine Erdoğan tarafından 2012’de bir cinayet olarak değerlendirilmesi (Kandiyoti, 2016: 104) ve iktidarın kürtajı yasal olarak sınırlandıran politikaların özünde yine neoliberal ton hakimdir (Özgün, 2021: 36). Zira Türkiye’nin yeni birikim rejimi doğrultusunda uluslararası rekabette (ucuz emeğin yanında) sermayeye avantaj sağlayacak bir diğer unsur genç nüfustur. Nitekim 10. Kalkınma Planı’nda ve Ulusal İstihdam Strateji Belgesi’nde Türkiye’nin yüzde 24,3 olan genç nüfusunun ülke için küresel bir rekabet avantaj sağladığı ifadelerinde bulunulmuştur (Özmen-Yılmaz, 2021: 103). Kadın istihdamının artırılması hedefi ise genç nüfusun süreliliğinin sağlanmasında başat belirleyici olan yüksek doğurganlık düzeyine karşıtlık içeren bir duruma işaret etmiştir. Bu bağlamda nüfus artışını teşvik eden politikalar, aile üzerinden birikim rejiminin iş gücü ihtiyacını karşılayacak nüfus oranının kurgulandığı neoliberal popülist politikalar çerçevesinde değerlendirilebilir.

Buraya kadar olan anlatı çerçevesinde AKP iktidarının toplumsal cinsiyet alanında izlediği politikaların gelişiminde neoliberal ajandanın başat belirleyici olduğunu savunmak mümkündür. Bir başka deyişle, bu politikaların neoliberal stratejinin yürütülmesinde araçsallaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim AKP’nin yukarıda vurgulanan politikalarında ve söylemlerindeki derinleşen eril karakter, iktidarın inşa ettiği neoliberal hegemonyanın gelişimi ile paraleldir. Örneğin neoliberal hegemonya projesi bağlamında, siyasal reform ve demokratikleşme iddiası içerisinde “vesayetçi orduya karşı çoğunluğa dayalı milli irade” denklemi üzerinden kendisini demokrasi ve sivilleşme yanlısı tanımlayan AKP, iktidara geldiği dönemden 2005’e kadar olan süreçte AB’ye uyum paketinin öngördüğü siyasal reformları sahiplenerek bu tanımlamayı desteklemiştir (Akça, 2018: 51-54). İktidarın toplumsal cinsiyet politikalarında “bir dizi ilerici yasa” olarak yorumlanan (Kandiyoti, 2016: 104) Medeni Kanun, Türk Ceza Kanunu ve İş Yasası’nda yapılan değişiklikler ile “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı” (2008-2013) gibi düzenlemeler bu sürece denk düşmektedir. Diğer yandan Türkiye’nin son on yılında sert ve görece hızlı gelişen otoriterleşme deneyimine denk düşecek şekilde toplumsal cinsiyet politikalarında ataerkil yapı keskinleşmiş ve kadınların kazanımları radikal bir biçimde gerilemiştir (Özkazanç, 2015; Kıvılcım, 2018; Öztan, 2021). Erdoğan’ın üç çocuk söylemi üzerinden vurgulanan pronatalist politikalar, kürtaja erişimin kısıtlanması, kadınların annelik üzerinden tanımlandığı söylemlerin hakim olması, üniversitelerde toplumsal cinsiyet çalışmaları ile ilgili birimlerin “Kadın ve Aile Çalışmaları”na dönüştürülmesi, MEB tarafından 2014-2016 yıllarında

okullarda uygulanan “Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” projesinin tamamen kaldırılması, YÖK Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tutum Belgesi’nin yok edilmesi, kadın hareketinin örgütlediği eylemlerin engellenmesi, İstanbul Sözleşmesi’nin tek taraflı feshi, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın aileye ilişkin üstlendiği roller, eğitim müfredatında yapılan değişiklikler, feminist hareketin hedef gösterilmesi bu çerçevede değerlendirilebilecek gelişmelerdir (Öztan, 2021). AKP’nin kadınların istihdama katılımını sağlayacak aktif politika önlemleri ve sosyal hizmet politikaları ile tamamlanmaması doğrultusunda salt “kağıt üzerinde” kalan (Dedeoğlu, 2017: 227), bu haliyle dahi uygulanmasında eksiklikler olan toplumsal cinsiyet politikaları kadınların özel alanda ve kamusal alanda eşitsiz konumunu dönüştürücü etki yaratmaması itibariyle 2013-15 sonrası süreçle bu anlamda süreklilik taşımaktadır. Diğer yandan 2013-15 sonrası süreçte belirgin olarak iktidarın toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin hedefleri gündeminden çıkardığını söylemek mümkündür. Nitekim 2013 yılından bu yana toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yeni bir plan hazırlanmamış olması bu bağlamda önemli bir ayrıntıdır (Özmen-Yılmaz, 2021). Dolayısıyla zaten bütün iktidarı boyunca toplumsal cinsiyet alanında dönüştürücü etki yaratacak politikalar izlemeyen AKP’nin, hegemonyasını tehdit edecek yeni sınıfsal ve siyasal gerilimleri yaratan krize verdiği yanıt itibariyle otoriterleşmenin yoğunlaştığı 2015-2016 sonrası süreçte (Bedirhanoglu, 2020), eril tahakkümü derinleştirdiğini ve kadınların kazanımlarını keskin bir şekilde geriletteğini söylemek mümkündür.

Bölüm içerisinde daha önce vurgulandığı gibi, 2000’ler itibariyle dünya finans piyasasında ucuz kredi bolluğu, AKP’nin iktidara geldiği dönemle çakışmış ve bu finansal bolluk süreci AKP’nin uzun dönemli iktidarının destekleyicisi olmuştur. Zira küresel kapitalizmde var olan gelişmeye dayanarak bu süreçte artan borçlanma ve finansallaşma imkanları AKP’nin neoliberal hegemonya inşa etmesi bağlamında önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda AKP bir yandan ilk döneminde bu finansal bolluk imkanından daha çok yararlanabilmek için öngörülen neoliberal stratejiye uygun şekilde adımlar atmış diğer yandan bu imkanları kendi iktidarının siyasi istikrarı çerçevesinde kurgulamıştır. Bir başka deyişle AKP, “ülkeye akan kredileri seçici bir şekilde dağıtarak, ülkede kendi İslami projesini destekleyecek sadık bir seçmen ve sermaye tabanı yaratmaya girişmiştir” (Bedirhanoglu, 2019: 382). 2013 yılı bu çerçevede önemli bir kırılmadır. Zira bu tarih, birikim rejimi krizinin ve iktidar bloğu içindeki iç çatışmaların yansıması olarak gelişen devlet krizinin üst üste geldiği bu çerçevede otoriter neoliberalizmin krize girdiği bir süreçtir (Altunörs, Akçay, 2022). Dolayısıyla iktidar bloğunda yaşanan, 17-25 Aralık sürecine uzanan, çatışmanın yanı sıra 2008 krizi sonrası dünya finans piyasasında genişleme

politikalarının sona ermesi AKP'nin siyasal iktidarının sürekliliği üzerinde doğrudan olumsuz etki yaratmıştır. Bu bağlamda “finansallaşma süreci içinde tohumları atılan yeni sınıfsal çelişkilerin, dışarıdan para akışının yavaşlamaya ve geri dönmeye başladığı 2013 sonrası dönemde açığa çıkması 2010'ların siyasi çalkantılarının koşullarını hazırlayan en önemli tarihsel dinamiklerden biridir” (Bedirhanoğlu, 2021: 204-205). Türkiye'yi bu anlamda özgün kılan durum, küresel finans piyasasında yaşanan bu gelişmenin “neoliberal popülizmin işleyişi için gerekli olan maddi zemini erozyona uğratmasıdır” (Akçay, 2019: 67). Zira bu gelişme sonucunda küresel finans sermaye tarafından faizlerin yükseltilmesi öngörülmüştür. Bu durum ise partinin seçmen tabanını oluşturan alt sınıfları piyasanın işleyişine duyarlı kılar niteliktedir zira faiz oranlarının yükselmesi bu sınıfsal kesimin kendisini yeniden üretmesinde kilit öneme sahip borçluluğun sürdürülmesinde olumsuz bir rol oynar (Güngen, 2021). Bu dönemden sonra siyasal gücünü yeniden üretmek amacıyla ekonomi politikalarında IMF programını uygulamaktan kaçınması ve ekonomi yönetimini politize etmesi iktidarın 2013 sonrası süreçte otoriterleşmenin derinleştiği yeni bir rejimin kurmasının kapısını aralamıştır. Bu sürecin uzantısı olarak 2018 sonrası dönem bir önceki dönemden farklı olarak artık liberal demokrasinin prosedürel uygulamalarının antidemokratik forma bürünmeye başladığı bir sürece evrilmiştir (Altınörs, Akçay, 2022). Bu sürecin gelişiminde belirleyici olan yeni rejim; toplumsal ve siyasal muhalefeti hedef alarak OHAL pratikleriyle, kanun hükmünde karamelerle ve yinelenen seçimlerle bütünüyle etkisiz kılan despotik iktidarla ve agonist söylemle tamamlanmıştır. Dolayısıyla bu anlatı doğrultusunda, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin tanıdığı yetkilerle devlet yönetiminin tek merkezde kişiselleşmesi ve özelleşmesi 2015 sonrası süreçte antidemokratik pratiklerle desteklenmiş, özellikle OHAL sürecinde bu pratikler doğrudan tam otoriter rejimlere özgü uygulamalara evrilmiştir. AKP iktidarının 2013-2015 sonrasından bugüne uzanan süreçte kadınların yasal ve kurumsal kazanımlarını hedef alan ve mücadelesini marjinalleştiren tutumu da bu bütünselliğin veçhelerinden biridir. Bir başka deyişle, yukarıda vurgulanan anlatı doğrultusunda Türkiye'de yaşanan dönüşümle otoriterleşmenin derinleşmesine paralel olarak toplumsal cinsiyet politikalarına karşı iktidarın mevcut tavrı, otoriter neoliberalizmin krize girmesi sonucu siyasal gücünü yeniden üretme çabasından ayrı düşünülemez.¹⁴ Öyle ki, bu tavrı yansıtan söylemlerin iktidarın siyasal gücünü yeniden üretme çabasına katkı sunması bağlamında işlevsel olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda AKP'nin “kadınların farklılığı” söylemi üzerinden inşa ettiği agonist söylem ile toplumsal cinsiyet, neoliberal popülist çerçevede “yerli ve milli biz”e karşı “gayri-millî onlar” karşıtlığını kurarken önemli bir araç haline gelmiştir

(Kandiyoti, 2016; Özkazanç, 2020). AKP iktidarının neoliberal popülist politikalarının özgüllüğü ilk döneminde Türkiye merkez sağından devşirilmiş, “bürokratik, vesayetçi Kemalist” iktidar bloğuna karşıtlık içeren ve daha sonra toplumdaki farklı etnik, dini kimliklerle birlikte seküler yaşam tarzını temsil eden kesimlerine karşı geliştirdiği agonist bir ötekileştirmeye dayanarak bugüne uzanan süreçte İslamcı ve milliyetçi tonların baskın olduğu “yerli ve milli” temsiliyeti iddiasıdır. Sınıfsal iktidar ilişkisinin üstünü örterek ve siyaseti sınıfsızlaştırarak alt sınıfı neoliberal birikimin işleyişi ile uyumlu hale getiren (Akça, 2014), bu nedenle de neoliberal popülist politikaların bir unsuru olan bu karşıtlık, son dönemde otoriterleşmenin yoğunlaşmasıyla beraber aynı zamanda cinsiyetlendirilmiştir de. Öyle ki 2015 sonrası dönemde, “toplumsal cinsiyet normları ve özellikle de kadınların davranışları ve edepi ‘biz’ (Allah’tan korkan, Sünni, AKP destekçileri) ile potansiyel olarak hain ve ahlaksız olarak nitelendirilen tüm siyasi muhalif ve azınlıklardan oluşan ‘onlar’ arasındaki sınırların çizilmesinde kilit bir rol oynamaktadır” (Kandiyoti, 2016: 105). Toplumsal cinsiyet normları ile bütünleştirilen bu karşıtlık iktidar tarafından “örtülü, iffetli, itaatkar, dindar” kadınlar ile “iffetsiz, asi, serbest” kadınlar arasındaki farklılık üzerinden inşa edilmiştir (Özkazanç, 2020). Bu söylemde ilki “uyumlu, ahlaklı, ailesi ve milleti için fedakarlığa hazır olan aile kadınları” olarak tarif edilirken ve desteklenirken ikincisi “toplumsal değerlere yabancı, Türk aile yapısına karşı, dış güçlerin oyuncağı, gayri-milli” kadınları işaret eder. Böylece “gayri-milli değerlere sahip kadınlar” salt “ahlaksız” veya “anormal” olarak değil, aynı zamanda neomuhafazakar rasyonaliteye meydan okuyan, karşı çıkan tehdit olarak da etiketlenir (Altunok, 2016). Dolayısıyla kadınlar üzerinden inşa edilen bu ikilik, popülist söylem içerisinde iktidar tarafından kurgulanan “biz” ve “onlar” karşıtlığına atfedilen değer ve normları yansıtır şekilde kurgulanır. Böylece otoriterleşme pratiklerinin yoğunlaştığı mevcut dönemde cinsiyetlendirilmiş bu söylemler iktidarın siyasal gücünü yeniden üretme çabasına, gerek neoliberal ajanda doğrultusunda kadınlara atfedilen doğallaştırılmış rolleri bastırması ile gerek iktidar ve muhalefet arasında inşa edilmiş agonist ikiliği keskinleştirerek katkıda bulunmuştur.

“OTORİTER NEOLİBERALİZMİN CİNSİYETİ”NİN BUGÜN İÇİN YANSIMASI

Bir önceki bölümde vurgulandığı gibi, AKP iktidarının toplumsal cinsiyet alanında izlediği politikaların gelişiminde neoliberal ajandanın başat belirleyici olduğunu savunmak mümkündür. AKP iktidarının bugüne uzanan süreçte toplumsal cinsiyet politikalarında ve bu bağlamda kadınlara yönelik söylemlerinde derinleşen eril karakter, iktidarın inşa ettiği neoliberal

hegemonyanın gelişimi ile paraleldir. Bu bağlamda otoriter neoliberalizmin kriziyle siyasi yeniden üretimi tehlikeye giren iktidarın bu krize karşı izlediği strateji sonucu Türkiye’de otoriterleşme deneyiminin yoğunlaştığı ve hız kazandığı 2015 sonrası süreç, toplumsal cinsiyet politikalarının ve kadınlara yönelik söylemlerin rolüne dair açık göstergeler sunar. Nitekim çalışmanın bu bölümünde, siyasal yapının kurumsal dönüşümü sonrası bu politika ve söylemlerin vurgulanan işlevini yansıtacak göstergelerin bütün olarak sergilendiği 48 saatlik bir örnek ele alınacaktır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin devlet yönetiminde yarattığı merkezileşmeyi ve kişiselleşmeyi yansıtmaya amacıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın söylemlerine odaklanılacaktır.

2003 yılından itibaren her 8 Mart’ta Taksim’de gerçekleştirilen Feminist Gece Yürüyüşü, 2019 yılında on yedincisi gerçekleştirilmeden hemen önce ilk defa “güvenlik gerekçesiyle” yapılmasına izin verilmeyerek¹⁵ engellenmeye çalışılmıştır. Bu kararı tanımayan kadın hareketi, daha önceki yıllarda olduğu gibi yürüyüşü gerçekleştirmek için Taksim’de toplanılması yönünde yeniden çağrıda bulunmuştur. Taksim’de toplanan kadınlara polis çok sert müdahalede bulunmuş ve akabinde birkaç gün boyunca gerek Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından gerek iktidarla organik ilişkileri bulunan medya tarafından 8 Mart gecesi yaşananlar gündeme getirilerek feminist kadınlar hedef gösterilmiştir. 8 Mart yürüyüşü öncesi Erdoğan’ın AKP Kadın Kolları Başkanlığı tarafından organize edilen 8 Mart Dünya Kadınlar Günü Buluşması’nda yaptığı konuşmadaki vurgular, bu buluşmadan sonra Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından düzenlenen “Türkiye’nin Kahraman Kadınları Programı”ndaki söylemleri, akşam Taksim’de sert müdahale ile engellenen feminist yürüyüş, sonraki iki günde bu yürüyüş üzerinden AKP mitinglerindeki söylemler, iktidarın toplumsal cinsiyet politikalarının kilit rolüne dair önemli göstergeler sunar. Bu bağlamda seçilen 48 saatlik süreci incelemek gerekirse ilk olarak Erdoğan’ın 8 Mart 2019 gününde AKP Kadın Kolları Başkanlığı tarafından organize edilen 8 Mart Dünya Kadınlar Günü Buluşması’nda yaptığı konuşmaya odaklanmak gerekir.

Erdoğan’ın 8 Mart günü kadın kollarının düzenlediği buluşmadaki konuşmasında ilk dikkat çekecek ayrıntı, “Kadınlar Günü” temalı bir etkinlikte sıklıkla aile vurgusunun yapılmasıdır. Bu bağlamda Erdoğan, dini bir söylemle doğallaştırarak, aile üzerinden tanımladığı kadınlara seslenip üç çocuk vurgusunu yinelemiş ve çekirdek aile yapısını hedef alarak “güçlü” ve geniş ailelerin oluşturulmasında kadınlara görev biçmiştir;

“Unutmayın bizim dinimizde kadın çok önemli. Ne buyuruyor sevgili Peygamberimiz Aleyhisselam, ‘Cennet annelerin ayakları altındadır.’ diyor, babaların değil... Bazıları benim en az 3 çocuk tavsiyemi özel hayata müdahale gibi göstermek için çırpınıyor. Halbuki ben bu tavsiyemle hem en büyük gücümüz olan nüfusumuza sahip çıkıyor hem de aile yapımızı ayakta tutmanın mücadelesini veriyorum...Tek çocuklu, iki çocuklu mikro düzeye indirilmiş ve eğitim sürecinin bitmesiyle de tamamen dağılmış aile yapısı geleceğimiz için en büyük tehdittir.”¹⁶

Ülkenin geleceği için güçlü aile yapısının önemini vurgulayan Erdoğan, Öztan’ın vurguladığı gibi (2014: 180-181); piyasanın riskleri karşısında, neoliberal stratejiye uygun olarak, “genç nüfus sürekliliğinin teminatı” ve “sosyal hizmetlerin sağlayıcısı” normatif bir aile vizyonunu işaret etmiştir. Bunu yaparken de sosyal sorunları Batı’ya içkin kılarak popülist bir söylem kullanmıştır;

“Batı dünyası aile kurumunu yıktı. Şimdi toplumlarının temelleri çatırıyor. Dün aileyi değersiz hale getirdikleri için bugün bağımlılık, alkol, uyuşturucu gibi birçok sosyal sorunla etkili şekilde mücadele edemiyorlar. Ülke ve millet olarak bugüne kadar yaşadığımız onca badireyi sapa sağlam atlatabilmemizin en önemli sebeplerinden biri de aile yapımızın gücüdür. Bunun için aile yapımızı sarmaya yönelik saldırılar altındayız”.¹⁷

Son olarak Erdoğan’ın konuşmasında dikkat çeken diğer husus, neoliberal popülist politikaların inşa ettiği refah rejimi içerisinde “güçlü ve geniş aile yapısı”nın oluşumuna devlet tarafından maddi destek veren uygulamaları vurgulamasıdır;

“Aile sosyal destek programlarıyla, aile destek merkezleriyle, sosyal hizmet ve dayanışma merkezlerimizle, evlilik öncesi eğitim programlarıyla, aile eğitimi programlarıyla, aile danışmanlığıyla, çeyiz ve konut hesabı desteklerimizle vatandaşımızın yanındaız.”¹⁸

Dolayısıyla Erdoğan’ın konuşmasında yaptığı vurgular ve işaret ettiği politikalar, bir önceki bölümde ifade edildiği gibi, neoliberal yapının sürekliliğinin sağlanmasında sosyal politikalar ve hizmetlerin kurumsallaştığı kadının ev içi emeğini vurgulayan ve bu emeği neomuhafazakar söylemle kutsallaştıran, doğallaştıran söylemlerin göstergeleridir. Kandiyoti’nin (2016: 106) ifadesiyle, bu bağlamda “neoliberalizmin ideolojik merkezinin, “güçlü Türk ailesi’nin hayali ve kötülenmiş ‘öteki’si gibi davranan ‘Batı’yı suçlayan

bir muhafazakar söylemle neoliberal refah politikalarının eş zamanlı olarak konuşlandırılmasının paradoksu”na tanık olduğunu söylemek mümkündür. Benzer göstergeler Erdoğan’ın aynı gün Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından 8 Mart Kadınlar Günü bağlamında düzenlediği “Türkiye’nin Kahraman Kadınları Programı”nda yaptığı konuşmada da mevcuttur.

Erdoğan’ın bu etkinlikteki konuşmasında yine kadınlar üzerinden yükselen “güçlü aile vurgusu” hakim olmuştur. “Mutlu kadın, uyumlu aile, müreffeh toplum” hedefi doğrultusunda çalışmalarını sürdüreceklerini vurgulayan Erdoğan, “aile merkezli kadın ve erkek açısından adil ve uyumlu bir toplum yapısını geleceğin teminatı olarak gördüğünü” ifade etmiş ve bu çerçevede iktidarın neoliberal strateji ile muhafazakar normları uyumlulaştırdığı politikaları yinelemiştir.¹⁹ Bunun yanında diğer konuşmadan farklı olarak Erdoğan’ın;

“Ağızlarından kadın haklarını düşürmeyenlerin, inançlarına uygun şekilde giyinmek, yaşamak isteyen kadınlara hayat hakkı tanınmaması karşısında sergiledikleri suskunluğu da bu tabloya ilave etmemiz gerekiyor. Kadını insandan bağımsız müstakil bir varlık olarak konumlandırma çabalarının vardığı yer işte burasıdır. Ne zaman ki 8 Mart’ı sadece belirli bir kesimin değil, tüm kadınların meselelerinin konuşulduğu bir tarih haline getirirsek işte o zaman gerçek kadınlar gününe dünyada kavuşmuş olacağız.”²⁰

ifadesiyle neoliberal popülizm bağlamında inşa edilen “biz-onlar” karşıtlığı, kadınlar arasında kurulan ikilik üzerinden (ezilen muhafazakar kadın- ezen seküler kadın) yeniden üretilmiştir. Bu doğrultuda kadın hareketini işaret eden Erdoğan’ın söylemindeki ikilik, iktidar ve muhalefet arasında kurulan sınıfsızlaştırılmış popülist karşıtlığa içkindir. Öte yandan, toplumsal cinsiyet rollerini reddeden feminist hareket iktidarın savunduğu muhafazakar değer ve normlara, bu değer ve normların da parçası olduğu neoliberal popülist politikaların inşa ettiği refah rejimini tehdit niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda artan cinsiyetçi, eşitsiz uygulamalara ve şiddete; kadının üreme, bakım ve ev işi görevleriyle salt aile üzerinden tanımlanmasına karşılık mücadele yürüten bu nedenle de “neomuhafazakar yönetimsellik tarafından artan düşmanlığın, damgalanmanın ve dışlanmanın nesnesi olan feminist hareket”, iktidar tarafından sıklıkla milletin birliğine ve din, kültür gibi manevi değerlerine saldıran “düşmanlar, teröristler, ya da gizli örgütlerin işbirlikçileri” olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Altunok, 2016). Bir sonraki etkinlikte bu söylem inşa edilen karşıtlığa eklenmiştir.

Erdoğan'ın bu iki konuşmasını izleyen akşam kadınlar 17 yıldır her 8 Mart'ta olduğu gibi Feminist Gece Yürüyüşü için Taksim'de toplanmak için örgütlenmiş, buna karşılık yürüyüş Valilik kararıyla engellenmiştir. On binlerce kadın bu kararı tanımayarak bir araya gelmiş ve bu doğrultuda polis, kadınlara biber gazı ve plastik mermiyle saldırarak ağır müdahalede bulunmuştur. Bu olayın ertesi günü iktidara yakın basın organları tarafından manşetlerde 8 Mart Yürüyüşü'nde kadınların ezanı protesto ettiği haberi yer almıştır.²¹ Kadın hareketinin yalanladığı ve tepki gösterdiđi²², daha sonra iktidar çevrelerine yakın bazı isimler tarafından da çarpıtıldığı itiraf edilen bu gerçek dışı haber bir süre boyunca Erdoğan tarafından miting meydanlarında sıklıkla dile getirilmiştir.

Örneğin Erdoğan 10 Mart 2019'da Adana'da yaptığı mitingde yürüyüşe katılan kadınları hedef alarak;

“CHP ve HDP'nin öncülüğünde bir grup güya kadınlar için Taksim'de bir araya geldi, ezana ıslıklarla terbiyesizlik ettiler. Bunların tek ittifakı ezan bayrak düşmanlığıdır. Emin olun bunlar hiç İstiklal Marşı'mızı okumamışlar. HDP kongrelerinde İstiklal Marşı'nı okuyor mu? Şimdi korka korka Türk Bayrağı asıyorlar. Daha önce asmıyorlardı. Sen anca FETÖ'cülere sığınır, tankların arasından gidersin. Hepsini kayıtlarda kaçacak yerin yok. Bu bayrağa, ezana tahammülü olmayanlarla karşı bir ittifakla seçime giriyoruz. Güya kadınlar günü için bir araya gelen bir grup Ezan-ı Muhammediyeye terbiyesizlik ettiler. Biz gönüller kazanmak için çalıştığığımızı söylüyoruz. Onlar ise bayrağımıza ve ezanımıza saygısızlık yaparak istiklalimize istikbalimize saldırıyor. Bunların tek ittifakı ezan bayrak düşmanlığıdır. Bunlar hiç İstiklal Marşı'mızı okumamışlar. Bunlar kalpleriyle de zihinleriyle de bu vatana bağlı değiller. Ezana sahip çıkmayanlar bu ülkeye de sahip çıkmaz. Düşman kapımıza dayandığında 15 Temmuz'da darbecileri alkışladıkları gibi onları da alkışlarlar. Bu ülkede vatan, millet, bayrak, ezan düşmanı kim varsa hepsinin karşısında olmak bizim boynumuzun borcudur. 3-5 oy için onlara göz yumarsak ecdadımızın da çocuklarımızın da yüzüne bakamayız. 31 Mart'ta milletimiz bunlara hak ettiği dersi verecektir.”

ifadelerinde bulunmuştur.²³ Erdoğan'ın konuşmasındaki bu söylem, daha önce de vurgulandığı gibi, iktidar tarafından kadınlar arası vurgulanan ikilikte ötekileştirilen “seküler kadın” imgesinin neoliberal popülizm bağlamında inşa edilen “biz-onlar” karşıtlığı üzerinden muhalefete içkin kılındığına dair önemli bir göstergedir. Bu bağlamda “dini ve milli değerlere karşı, terörist, dış güçlerle ilişkili” feminist kadın tanımı üzerinden “ezan, bayrak karşıtı

gayri-millî muhalefet” tanımını yeniden üretilmiştir. Nitekim benzer tutum Erdoğan’ın 11 Mart 2019 tarihindeki miting konuşmasında da sürdürülmüş ve “Ezanımıza, bayrağımıza saygı göstermeyen hiç kimseye, kusura bakmasın, biz saygı da duymayız, fırsat da vermeyiz. Şehadetleri dinimizin temeli olan ezanlarımızın yurdumuzun üstünde ebediyen okunmasına kimse engel olamayacaktır. 8 Mart Kadınlar günü dediler, Taksim’e yürüdüler. Dert, seçim öncesi ülkeyi karıştırmak”²⁴ ifadesiyle feminist kadınlar kurgulanan iktidar-muhalefet karşıtlığında araçsallaştırılmıştır.

SONUÇ

AKP iktidarının toplumsal cinsiyet politikalarının “otoriter neoliberalizm” tanımını üzerinden okunduğu bu çalışmada, iktidara geldiği dönemden bugüne uyguladığı toplumsal cinsiyet politikalarının neoliberal hegemonya inşa sürecine paralel bir gelişimle bu hegemonyanın inşasına katkı sunarak şekillenmesi bağlamında süreklilik içerdiği savunulmuştur. Bu doğrultuda Türkiye’de otoriterleşmenin derinleşmesine paralel olarak toplumsal cinsiyet politikalarına karşı iktidarın 2013 sonrası tavrının, otoriter neoliberalizmin krize girmesi sonucu siyasal gücünü yeniden üretme çabasından ayrı düşünülemez öngörülmüştür.

Neoliberal ajandanın gerçekleşmesinde araçsallaştırılan toplumsal cinsiyet politikalarının gerek birikim rejiminin sürekliliğine gerek neoliberal popülist politikaların yeniden üretilmesine katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet normlarıyla uyumlu bir piyasalaşmanın geliştiği dönemde kadınlar, 2001 sonrası yeni birikim rejimine ucuz emek gücü olarak dahil edilerek özel alandaki ikincil konumları kamusal alanda da yeniden üretilmiştir. Diğer yandan toplumsal cinsiyet normlarının doğallaştırıldığı bir neomuhafazakar söylem doğrultusunda neoliberal popülist politikaların inşa ettiği refah rejimi, kadınların ev içi emeğini sosyal politikaların kurumsallaştığı bir yapıya dönüştürmüştür. Bunun yanında neoliberal popülist politikaların bir unsuru olan; iktidar ve muhalefeti işaret eden sınıfsızlaştırılmış “biz” ve “onlar” karşıtlığı, neoliberal hegemonyanın krize girdiği 2015 sonrası süreçte otoriterleşmenin yoğunlaşmasıyla beraber aynı zamanda cinsiyetlendirilmiş; bu doğrultuda iktidarın kadınlara yönelik söylemlerinde yarattığı ikilik, neoliberal popülist çerçevede “yerli ve millî biz”e karşı “gayri-millî onlar” karşıtlığını kurarken önemli bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda altı çizilen iki unsur, neoliberal popülist politikaların gelişimine katkı sunmuştur. Çalışma boyunca bu çerçevede geliştirilen tartışma 48 saatlik bir örnek üzerinden incelenmiş ve bu doğrultuda çalışmada yola çıkılan düşünceleri destekleyici göstergelere dikkat çekilmiştir.

DİPNOTLAR

- 1 Hegemonya, “burjuva değer ve normlarının bağımlı sınıflar üzerindeki ideolojik hakimiyeti”ni tanımlayan bir kavramdır (Carnoy, 2013; Jessop, 2008). Bu çerçevede hegemonya, sınıfsal iktidarın salt zor ile değil; alt sınıfın, kendilerine karşıtlık içeren hakim sınıf çıkarlarını benimseyerek ve içselleştirerek yeniden üretilmesidir. Gramsci, bu anlamda hegemonyayı, devletin tahakkümünün bir karşıtlığı olarak kurgulamamış; aksine hegemonyanın bir “tahakküm uğrağı” oluşturduğunu savunmuştur. Bir başka deyişle, sınıfsal iktidarın sürekliliğinin sağlanmasında hegemonya önemli bir stratejidir. Diğer yandan bu strateji, devletin tahakkümünden ayrıksı değildir. Bu bağlamda Gramsci’nin analizinde rıza ve zor diyalektik bir ilişki içerisindedir.
- 2 Devlet yapısının, kurumlarının ve toplumsalın yeni ekonomik yapı doğrultusunda yeniden inşa edilmesini ifade eden neoliberalizm; sermaye lehine denge oluşturan, Keynesyen döneme karşıt dönüşen fayda-zarar analizi doğrultusunda piyasa mantığıyla işleyen devlet formunu ve bu yapıya uygun kurumları, otoriter yasal düzenlemeleri ve pratiklerini öngörür (Gamble, 1988).
- 3 “Parti Programı”, Erişim Tarihi 24 Aralık 2021 <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 24 Aralık 2021.
- 4 (28 Temmuz 2014), “Arınç: Kadın herkesin içinde kahkaha atmayacak!”, Evrensel. Erişim Tarihi 15 Kasım 2021 <https://www.evrensel.net/haber/89054/arinc-kadin-herkesin-icinde-kahkaha-atmayacak>
- 5 “Firmalar (zellikle otomotiv, savunma ve metal sanayinde) esnek birikime doğru yapısal bir dönüşüm geçirmiş ve iş mevzuatı da bu yönde değiştirilmiştir” (Gökten, 2021).
- 6 Türkiye’de üretim tesislerinin yaklaşık yüzde 90’ının ve ticaret, hizmet sektörlerinde yer alan işyerlerinin çalışan sayılarının yasadaki orandan düşük olduğu (zden, 2018: 30), göz önünde tutulduğunda yeni yasanın Türkiye’de işçi sınıfı içerisinde büyük bir çoğunluğun güvenceli istihdam koşullarından uzaklaştırıldığını söylemek mümkündür.
- 7 “nk pek çok kadın, onlara yüklenmiş olan ev işi ve yükleri nedeniyle ücretli işe ancak kısıtlı zaman ayırabiliyorlar. Yoksulluk ve işsizlik, her türlü olumsuz koşula rağmen kadınları buldukları işte çalışmaya mecbur ediyor” (Yaman ztrk, Dedeoğlu, 2010).

- 8 Bu bağlamda, özel alandaki hiyerarşi yıkılmadıkça kadınların kamusal alana dahil olması eril tahakkümün parçalanmasında yeterli olmayacaktır. Öte yandan bu süreç özel alandaki hiyerarşinin kamusal tartışmaya dahil olmasının yanında kamusal alanın yeniden inşasını da gerektirir. Acar-Savran’ın ifadesiyle (2019: 157) bu dönüşüm “salt dar anlamda ‘kamusallığın’ değil, toplumun çeşitli düzeylerinin yapısal dönüşümü”nü vurgular. Bir başka deyişle, özel alanda toplumsal cinsiyet normlarının kadınlara ve erkeklere biçtiği rollerin dönüşümü aynı zamanda ekonomik yapının örgütlediği toplumsal iş bölümünün dönüşümünü gerektirir.
- 9 Taşeronluk sistemi “bir işletmedeki iş sürecinin olabildiğince çok parçasının işletme dışına çıkarılması ve işin, ana işverene bağlı olan işçiler yerine, çeşitli alt işverenlere bağlı işçiler tarafından gerçekleştirilmesi”ni tanımlamaktadır (Mütevellioglu, Işık, 2009: 184).
- 10 TÜİK verilerine göre Kasım 2019 itibariyle kayıt dışı çalışan kadın işçi oranı yüzde 41,3’tür. Bu oran, pandemi döneminde kayıt dışı kadın istihdamının daha çok kırılğan hale gelmesiyle Kasım 2020’de yüzde 35,5’e gerilemiştir (DİSK-AR Raporu, 2021:6).
- 11 “Türkiye’nin refah rejimi, refah hizmetlerinin karşılanması açısından merkeze aileyi alıyor ve ailenin içinde de yükü ‘eş ve anne’ olarak nitelendirilen kadınlara yıkıyor” (Özar, 2018).
- 12 Buğra’ya göre (2017: 66), “ekonomik açıdan liberal, sosyal açıdan muhafazakar AKP hükümetinin yürürlüğe soktuğu mevcut sosyal bakım ve yardım mekanizmaları, toplumsal dayanışmanın temel yörüngesi olarak aileye yönelik güçlü bir vurgu ve İslami hayırseverlik geleneklerine ısrarlı göndermeler barındırır”.
- 13 “Parti Programı”, Erişim Tarihi 24 Aralık 2021 <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 24 Aralık 2021.
- 14 Özkazanç’a göre (2022a; 2022b), özgül farklılıklarına karşın cinsiyet politikaları bağlamında Türkiye’de 2019 sonrası yaşanan süreç, Avrupa’da 2010 sonrası gelişen “Toplumsal Cinsiyet Karşıtı Hareket”ten (anti-gender) azade düşünülemez.
- 15 (8 Mart 2019), “Kadınlar, polis ablukasına rağmen Gece Yürüyüşü için Taksim’e çıktı” Evrensel. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.>

evrensel.net/haber/375261/kadinlar-polis-ablukasina-ragmen-gece-yuruyusu-icin-taksime-cikti

16 (8 Mart 2019), “Başkan Recep Tayyip Erdoğan’dan 8 Mart Dñnya Kadınlar Gñnñ programında önemli açıklamalar”, Takvim. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/03/08/son-dakika-baskan-recep-tayyip-erdogandan-8-mart-dunya-kadinlar-gunu-programinda-onemli-aciklamalar>

17 A.e.

18 A.e.

19 (8 Mart 2019), “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Vicdanları nasır tutmuş bir dñyanın 8 Mart Dñnya Kadınlar Gñnñ’nñ kutlaması riyakarlıktır”, aa. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-vicdanlari-nasir-tutmus-bir-dunyanin-8-mart-dunya-kadinlar-gununu-kutlamasi-riyakarliktir/1758494>

20 A.e.

21 (11 Mart 2019), “Tñm yñnleriyle ‘Taksim’de ezanı protesto ettiler’ çarpıtması” Evrensel. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.evrensel.net/haber/375377/tum-yonleriyle-taksimde-ezani-protesto-ettiler-carpitmasi>

22 (10 Mart 2019), “8 Mart Gece Yürüyüşü çağrıcılarından ‘ezan’ yanıtı: Çarpıtma” Evrensel. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.evrensel.net/haber/375357/8-mart-gece-yuruyusu-cagricilarindan-ezan-yaniti-carpıtma>

23 (10 Mart 2019), “Erdoğan: 8 Mart Kadınlar Gñnñ’nde ezana ısıklarla terbiyesizlik ettiler” Birgñn. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.birgun.net/haber/erdogan-8-mart-kadinlar-gunu-nde-ezana-islıklarla-terbiyesizlik-ettiler-249542>

24 (11 Mart 2019), “Erdoğan ‘ezan’ çarpıtmasını sürdürüyor: Dertleri ùlkeyi karıştırmak” Evrensel. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.evrensel.net/haber/375413/erdogan-ezan-carpitmasi-surduruyor-dertleri-ulkeyi-karistirmek>

KAYNAKÇA

Acar-Savran, G. (2019), *Beden, Emek, Tarih* (Ankara: Dipnot).

Altunok, G. (2016), “Neo-conservatism, Sovereign Power and Bio-power: Female Subjectivity in Contemporary Turkey” *Research and Policy on Turkey* (Volume: 1, Issue.2) 132-146.

Akça, İ. (2014), “Gezi ve Siyasal İktidar Üzerinde Etkileri: Yaygın Hegemonyadan Sınırlı Hegemonyaya” Abat, Engin vd (Der.), *Bizim Bir Haziranımız* (İstanbul: Patika Kitap): 127-147.

Akça, İ. (2018), “1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri” Akça, İsmet/Bekmen, Ahmet/Özden, Barış Alp (Der.), “Yeni Türkiye”ye Varan Yol (Çev. Kemal Deniz) (İstanbul: İletişim): 27-67.

Akçay, Ü. (2019), “Türkiye’de Neoliberal Popülizm, Otoriterleşme ve Kriz” *Toplum ve Bilim* (Sayı.147) 46-71.

100

Altınörs, G./Akçay, Ü. (2022), “Authoritarian neoliberalism, crisis, and consolidation: the political economy of regime change in Turkey” *Globalizations* (DOI: 10.1080/14747731 .2021.2025290).

Arat, Y. (2021), “Democratic Backsliding and the Instrumentalization of Women’s Rights in Turkey” *Politics and Gender* (Volume: 18, Issue.2) 1-31.

Bedirhanoğlu, P./Galip L. Yalman (2010), “State, class and the discourse: reflections on the neoliberal transformation in Turkey” Saad-Filfo, Alfredo/Yalman, Galip L. (Ed.), *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-income Countries* (London: Routledge): 107-127.

Bedirhanoğlu, P. (2019), “Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü” *Çalışma ve Toplum* (Sayı.60) 371-388.

Bedirhanoğlu, P. (2020), “Social Constitution of the AKP’s Strong State through Financialization: State in Crisis, or Crisis State?” Bedirhanoğlu, Pınar et. al. (Ed.), *Turkey’s New State In The Making* (London: Zed Books): 23-40.

- Bedirhanoglu, P. (2021), “Kapitalizmin finansallaşması, AKP’nin kriz devleti ve T1rkiye’de modern demokratik devlet yapısının oz1l1ř1” Toplum ve Bilim (Sayı. 155) 187-212.
- Bekmen, A. (2018), “Neoliberal D1nemde T1rkiye’de Devlet ve Sermaye” Akça, İsmet/Bekmen, Ahmet/1zden, Barış Alp (Der.), “Yeni T1rkiye”ye Varan Yol (ev. Kemal Deniz) (İstanbul: İletişim): 69-102.
- Benlisoy, F. (16 Temmuz 2017), “Plebisiter Bonapartizmin sınıfla yaklaşan imtihanı” Evrensel. Erişim Tarihi 10 Nisan 2021 <https://www.evrensel.net/haber/326483/plebisiter-bonapartizmin-sinifla-yaklasan-imtihanı>
- Benlisoy, F. (28 Kasım 2020), “İşçilerin 1n1n1 açmak” Başlangıç. Erişim Tarihi 7 Nisan 2021 <https://baslangicdergi.org/iscilerin-onunu-acmak/>
- Bozkurt-G1ngen, S. (2018), “Labour and Authoritarian Neoliberalism: Changes and Continuities Under the AKP Governments in Turkey” South European Society and Politics (Volume:23, Issue.2) 219-238.
- Buğra, A. (2017), “T1rkiye’nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, K1lt1rel Muhafazakarlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma” Bayraktar, Ulaş (ev.), Dedeoğlu, Saniye/Elveren, Adem Yavuz (Der.), T1rkiye’de Refah Devleti ve Kadın (İstanbul: İletişim, 2. Baskı): 47-69.
- Carnoy, M. (2013), “Gramsci ve Devlet” Devlet ve Siyaset Teorisi (ev. Aykut 1rk1p, Simtel Coşar, Mehmet Yetiş) (Ankara: Dipnot): 91-117.
- ulha Zabcı, F. (2013), “Bağımlılığın İselleştirilmesinde AKP ve D1nya Bankası” Uzgel, İlhan/Duru, B1lent (Der.), “AKP Kitabı” (Ankara: Phoenix, 3. Baskı): 139-150.
- Dedeoğlu, S. (2017), “T1rkiye’de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İstihdamı” Dedeoğlu, Saniye/Elveren, Adem Yavuz (Der.), T1rkiye’de Refah Devleti ve Kadın (İstanbul: İletişim, 2. Baskı): 211-229.
- Doğan, M. G1rkem (2018), “1rg1tl1 İşçi Hareketinin Sindirilmesi” Akça, İsmet/Bekmen, Ahmet/1zden, Barış Alp (Der.), “Yeni T1rkiye”ye Varan Yol (ev. Kemal Deniz) (İstanbul: İletişim): 261-278.
- Erg1neş, N. (2015), “Kadın İstihdamı Evet Ama Nasıl?” T1rk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve G1venlik Dergisi (Sayı: 56) 30-36.

- Fraser, N. (2013), “Feminism, Capitalism, and the Cunning of History” *Fortunes of Feminism* (London, Verso): 209-226.
- Gamble, A. (1988), *The Free Economy and the Strong State* (London: Macmillan Education).
- Gökten, K. (2021), “Turkey’s Labour Markets Under Neoliberalism: An Overview” Şahin, Çağatay Edgücan/Erol, Mehmet Erman (Ed.), *The Condition Of The Working Class in Turkey* (London: Pluto Press): 38-54.
- Gramsci, A. (2000), “Hegemonya, Güç İlişkileri, Tarihsel Blok” Forgacs, David (Der.), *Gramsci Kitabı* (Çev. İbrahim Yıldız) (Ankara: Dipnot): 229-270.
- Güngen, Ali R. (2021), *Borçlandırma Siyaseti* (İstanbul: İletişim).
- Hall, S. (1999), “Muhteşem Sağa Dönüş Şovu” *Mürekkep* (Çev. A. M. Aytaç) (Sayı: 13) 127-143.
- Jessop, B. (2008), “Son Dönem Kapitalist Devlet Teorileri” *Devlet Teorisi, Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak* (Çev. Ahmet Özcan) (Ankara: Epos): 41-72.
- Kandiyoti, D. (2016), “Locating the politics of gender: Patriarchy, neo-liberal governance and violence in Turkey” *Research and Policy on Turkey* (Volume: 1, Issue.2) 103-118.
- Karaçimen, E. (2015), “Tüketici Kredisinin Ekonomi-Politiği: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme” *Praksis* (Sayı: 38) 71-97.
- Kıvılcım, Z. (2018), “Gendering the State of Emergency Regime in Turkey” Kian, Azadeh/ Türkmen Buket (Ed.), *Les Chaiers du Centre d’Enseignement, d’Education, de Documentation et de Recherches pour les Etudes Feministes* (CEDREF) 94-109.
- Oğuz, Ş. (2016), “Yeni Türkiye’nin Siyasal Rejimi” Tören, Tolga/Kutun, Melahat (Der.), *Yeni Türkiye’de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar* (İstanbul: SAV): 81-127.
- Öngel, F. Serkan (2018), “Esnek ve Muhafazakar: Bir Sanayi Şehrinde İşçi Sınıfı Oluşumu” Akça, İsmet/Bekmen, Ahmet/Özden, Barış Alp (Der.),

“Yeni Türkiye”ye Varan Yol (Çev. Kemal Deniz) (İstanbul: İletişim): 279-299.

Özar, Ş. (2018), “40 Yıl Önce 40 Yıl Sonra Türkiye’de Kadın Emegi” Bianet. Erişim Tarihi 7 Temmuz 2022 <https://m.bianet.org/biamag/kadin/195069-40-yil-once-40-yil-sonra-turkiye-de-kadin-emegi>

Özden, Barış A. (2018), “Refah Rejiminin ve Siyasetinin Dönüşümü: Neoliberalizm İle Popülizmin Başarılı Bir Şekilde Örtüşmesi” Akça, İsmet/Bekmen, Ahmet/Özden, Barış Alp (Der.), “Yeni Türkiye”ye Varan Yol (Çev. Kemal Deniz) (İstanbul: İletişim): 219-241.

Özkazanç, A. (2015), “AKP ve ‘Biz Feministler’” Feminist Politika (Sayı.26).

Özkazanç, A. (3 Şubat 2020), “Gender and authoritarian populism in Turkey: the two phases of AKP rule” openDemocracy. Erişim Tarihi 22 Aralık 2021 <https://www.opendemocracy.net/en/rethinking-populism/gender-and-authoritarian-populism-turkey-two-phases-akp-rule/>

Özkazanç, A. (9 Nisan 2022a), “Otoriter Sağ Popülizmin Yükselişi ve Küresel Kadın Hareketi” kısıdalga. Erişim Tarihi 10 Mayıs 2022 https://kisadalga.net/yazar/otoriter-sag-populizmin-yukselisi-ve-kuresel-kadin-hareketi_27536

Özkazanç, A. (16 Nisan 2022b), “Türkiye’de karşı-hareketin gelişimi” kısıdalga. Erişim Tarihi 10 Mayıs 2022 https://kisadalga.net/yazar/turkiyede-karsi-hareketin-gelisimi_28059

Öztan, E. (2014), “Türkiye’de ailecilik, biyosiyaset ve toplumsal cinsiyet rejimi” Toplum ve Bilim (Sayı.130) 176-188.

Öztan, E. (2018), “Neoliberalizmin Ev Hali: Türkiye’de Aile, Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet” Akça, İsmet/Bekmen, Ahmet/Özden, Barış Alp (Der.), “Yeni Türkiye”ye Varan Yol (Çev. Kemal Deniz) (İstanbul: İletişim): 243-260.

Öztan, E. (2021), “Ailelere musallat olan otoriter siyaset ve AKP aileciliğinin çıkmazları” Birikim (Sayı.387-388) 21-30.

Özgün, Y. (2021), “Anti-feminizm olarak muhafazakar aile söylemi” Birikim (Sayı.387-388) 31-39.

- Özmen-Yılmaz, D. (2021), “Between Neoliberalism and Conservatism: Recent Developments and New Agendas in Female Labour Policies in Turkey” Şahin, Çağatay Edgücan/Erol, Mehmet Erman (Ed.), *The Condition Of The Working Class in Turkey* (London: Pluto Press): 99-115.
- Tansel, Cemal B. (2018), “Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress” *South European Society and Politics* (Volume: 23, Issue.2): 197-217.
- Toksöz, G. (2017), “Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emeği” Dedeoğlu, Saniye/Elveren, Adem Yavuz (Der.), *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın* (İstanbul: İletişim, 2. Baskı): 103-126.
- Yaman-Öztürk, M./Ercan, F. (2009), “1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye’de Sermaye Birikim Süreci ve Yaşanan Dönüşümler” *Praksis* (Sayı. 19) 55-93.
- Yaman Öztürk, M. (2010), “Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980’lerden 2000’lere” Dedeoğlu, Saniye/Yaman Öztürk, Melda (Der.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği* (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları): 25-79.
- Yaman Öztürk, M./Dedeoğlu, S. (2010), “Giriş: Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği” Dedeoğlu, Saniye/Yaman Öztürk, Melda (Der.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği* (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları): 9-24.
- Yıldırım, D. (2013), “AKP ve Neoliberal Popülizm” Uzgel, İlhan/Duru, Bülent (Der.), *AKP Kitabı* (Ankara: Phoenix, 3. Baskı): 66-107.
- “Parti Programı”, Erişim Tarihi 24 Aralık 2021 <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 24 Aralık 2021.
- (Mart 2021) “Covid-19 Döneminde Kadın İşgücünün Durumu”, DİSK-AR. Erişim Tarihi 6 Temmuz 2022 <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/03/8-MART-2021-Kad%C4%B1n-%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BCn-Durumu-Raporu.pdf>
- (28 Temmuz 2014) “Arınc: Kadın herkesin içinde kakhaha atmayacak!”, Evrensel. Erişim Tarihi 15 Kasım 2021 <https://www.evrensel.net/haber/89054/arinc-kadin-herkesin-icinde-kakhaha-atmayacak>

(8 Mart 2019), “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Vicdanları nasır tutmuş bir dünyanın 8 Mart Dünya Kadınlar Günü’nü kutlaması riyakarlıktır”, aa. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-vicdanlari-nasir-tutmus-bir-dunyanin-8-mart-dunya-kadinlar-gununu-kutlamasi-riyakarliktir/1758494>

(8 Mart 2019), “Başkan Recep Tayyip Erdoğan’dan 8 Mart Dünya Kadınlar Günü programında önemli açıklamalar”, Takvim. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/03/08/son-dakika-baskan-recep-tayyip-erdogandan-8-mart-dunya-kadinlar-gunu-programinda-onemli-aciklamalar>

(8 Mart 2019), “Kadınlar, polis ablukasına rağmen Gece Yürüyüşü için Taksim’e çıktı” Evrensel. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.evrensel.net/haber/375261/kadinlar-polis-ablukasina-ragmen-gece-yuruyusu-icin-taksime-cikti>

(10 Mart 2019), “Erdoğan: 8 Mart Kadınlar Günü’nde ezana ıslıklarla terbiyesizlik ettiler” Birgün. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.birgun.net/haber/erdogan-8-mart-kadinlar-gunu-nde-ezana-isliklarla-terbiyesizlik-ettiler-249542>

(10 Mart 2019), “8 Mart Gece Yürüyüşü çağrıcılarından ‘ezan’ yanıtı: Çarpıtma” Evrensel. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.evrensel.net/haber/375357/8-mart-gece-yuruyusu-cagricilarindan-ezan-yaniti-carpitma>

(11 Mart 2019), “Erdoğan ‘ezan’ çarpıtmasını sürdürüyor: Dertleri ülkeyi karıştırmak” Evrensel. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.evrensel.net/haber/375413/erdogan-ezan-carpitmasini-surduruyor-dertleri-ulkeyi-karistirmek>

(11 Mart 2019), “Tüm yönleriyle ‘Taksim’de ezanı protesto ettiler’ çarpıtması” Evrensel. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021 <https://www.evrensel.net/haber/375377/tum-yonleriyle-taksimde-ezani-protesto-ettiler-carpitmasi>